

Dialogical Position of Psychology Students

Діалогічна позиція студентів-психологів

Mykola Papucha

Dr. in Psychology, Professor

Микола Папуча

доктор психологічних наук,
професор

E-mail: nikolay.papucha@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5264-3241

Researcher ID: S-1087-2018

*Nizhyn Mykola Gogol State
University, Ukraine
2, Hrafska street, Nizhyn,
Chernigiv region, 16600*

*Ніжинський державний
університет імені Миколи
Гоголя, Україна
вул. Графська, 2, м. Ніжин,
Чернігівська обл., 16600*

*Original manuscript received June 04, 2018
Revised manuscript accepted October 16, 2018*

ABSTRACT

The phenomenon of dialogism and dialogic position of psychologist is analyzed in the article. Dialogic position is studied as a special position, the maintenance of which is determined by aspiration of a human being to co-operate with a subject, to express one's own emotional experience and to hear personal information in return. It is proved that dialogic intention will recommence (regenerate) only in reply to «meeting» with a world of other consciousness, being mediated by dialogic intercourse. Peculiarities of dialogic position's forming among subjects of educational-professional activities, namely university students, intending to become practicing psychologists, are analyzed in the article. Psycho-diagnostic procedure is suggested to expose manifestation levels of dialogic position. The diagnostic procedure, focused to design special conditions which respondents would consider as a situation of dialogic intercourse, was modelled. Three projective diagnostic procedures, identical for all groups, were conducted: the group of students received a task to describe

a human portrait as imaginary possible communication partner, then to ask this «partner» a few questions, to describe themselves «as though from the eyes of this man». Three levels of dialogism were allocated among psychology students – low, middle and high. The results of the conducted research testify to very low level of development of dialogic intentions among future practicing psychology students. At the same time, it seems interesting that this index is definitely more expressed among students with medical speciality and those university students, who study practical psychology as their additional speciality. It is possible to make a hypothesis, that dialogic intention is a quality of personality, but it is formed in early ontogenesis and further remains unchanged. It is possible to presume dialogic position when students' descriptions of imaginary partners progress beyond and above just external bodily image, including their reflections about personal peculiarities of the imaginary character, events and milestones of his/her biography and so on.

Key words: dialogism, dialogic position, psychologist, projective methodology, subject.

Вступ

У межах феномену діалогізму особливу цікавість викликає явище, яке поки що має умовну назву «діалогічна позиція». Попередній аналіз засвідчує, що діалог може вести лише людина, яка знаходиться в певній особистісній позиції (цей термін ми розуміємо в контексті розуміння Л.І. Божович «внутрішньої позиції» особистості. «Внутрішня позиція, – пише вона, – є система потреб і прагнень дитини, яка опосередковує впливи зовнішнього середовища, перетворюється безпосередньою рушійною силою розвитку нових психічних якостей» (Божович, 1968: 179)). Так чи інакше, але наявність внутрішньої позиції передбачає наявність особистості, а отже, обов'язково – суб'єкта певної діяльності. Тому якщо серйозно говорити про діалогічну позицію, її слід розглядати в контексті конкретної активності суб'єкта (тобто, активності, власне, діяльнісної, спрямованої на задоволення цілком реальної потреби через отримання продукту). Співвідношення понять «суб'єкт» і «діалогізм» не видається таким уже простим і логічно струнким. Адже в деяких параметрах діалогізм

може «послаблювати» позицію суб'єкта, наприклад, роблячи його відкритим, а отже, беззбройно-чутливим, що, в свою чергу, може загрожувати цілісності та стійкості суб'єкта. Водночас, із суто діалектичної точки зору, необхідно констатувати, що сам суб'єкт є твором діалогічних позицій людей, які його оточують і з ним взаємодіють. Іноді останнє видно дуже яскраво: якщо замислитись над тим, чому дуже великий відсоток учнів так і не стає суб'єктом учіння, відповідь знаходиться легко: тому що вчителі не мають діалогічної позиції, не «огортають» нею дитину, і суб'єкт не формується. Більше того, сучасні дані (Балл, 2006; Штепа, 2018; Dafermos, 2018) засвідчують, що доволі часто педагоги підмінюють діалогізм маніпулюванням, штучно, жорстко і спеціально руйнуючи будь-які прояви суб'єктності дітей, так би мовити, «в зародку».

Важливим, неоднорідним і складним є специфічний діалогізм суб'єктної діяльності. Діалогізм вельми активно вивчається в сучасній психології, і встановлені численні його характеристики та прояви дають змогу вже зараз визначитися концептуально – мова йде про особливу позицію, зміст якої визначається прагненням людини взаємодіяти із суб'єктом, висловити йому свої переживання і почути у відповідь особистісну інформацію. Діалогізм – це дещо протилежне дискусії, боротьбі точок зору, наполяганню тощо. Така позиція передбачає відкритість і сміливість, високу конгруентність. У професійній діяльності діалогізм, у такому його розумінні, є, безперечно, необхідною рисою, але існує ще один прояв, особливо важливий – те, що можна назвати «внутрішнім діалогом». Згадуваний уже неодноразово діалог ідей можна розуміти в сенсі особливого вибору в проблемній ситуації, що відбувається не за логікою «боротьби мотивів», а шляхом вдумливо-спорідненого самовизначення.

Проблемами діалогічності в психології займався Г.О. Балл (2006). Діалогічністю в структурі інтенціонального самоздійснення цікавилася О.С. Штепа (2018). Осмис-

ленням діалогу в межах теорії Виготського займався М. Дафермос (Dafermos, 2018). Різні автори пробували співвіднести діалогізм із вдячністю та просоціальною поведінкою (Armenta, Knight, Carlo, & Jacobson, 2010; Pakaslahti, Karjalainen, & Keltikangas-Järvinen, 2002; Tsang, 2006).

У вітчизняній психологічній літературі проблемі особистості практичного психолога приділяється підвищена увага. Так, у фундаментальній роботі «Основи практичної психології» цьому питанню присвячено цілий розділ. Провідні українські вчені, Н.В. Чепелева та В.Г. Панок, приходять до висновку: «найважливіші особистісні якості, що забезпечують ефективність психологічної роботи – це, передусім, жвавий інтерес до людей, бажання допомогти їм у складних ситуаціях, добре розвинені емпатія та інтуїція» (Панок, 340: 232). Здається, тут необхідне принаймні одне суттєве доповнення. Мова йде про відповідальність, пов'язану з прямим і проникаючим впливом на психіку іншої особистості. Вплив є завжди: і тоді, коли психолог вивчає пацієнта, і коли він займається просвітницькою і профілактичною діяльністю. Про консультативну і корекційну роботу годі й говорити. Відповідальність має бути абсолютною, навіть, якщо хочете, догматичною й жорсткою (як у медицині). Вплив приваблює, особливо – «красиве» слово «корекція». Мабуть, це природне бажання людини – вплинути на найскладніше й найпотаємніше і відчутти, як воно тобі підкоряється. Але мова йде про людину. Право впливу, гуманізм цілей, передбачення результату, страх помилки. Це, на наш погляд, постійно повинно супроводжувати практичного психолога, а також того, хто хоче ним стати. Є сенс, мабуть, говорити про своєрідну готовність фахівця до здійснення психологічного впливу. І вона залежить далеко не тільки від наявності спеціальних знань і умінь, хоча вони, безперечно, необхідні. Ключовим тут є спосіб ставлення до іншої людини, актуальність її як безперечної, виняткової і самодостатньої цінності та відчуття того, що лише вона сама може розпорядитися власним

життям. Це, в свою чергу, зумовлюється здатністю бачити за зовнішніми ознаками, паспортними даними та психологічними параметрами життєві колізії, переживати шлях особистості, її принципову незавершеність і невичерпність. Фактично, мова йде про особливу базисну структуру особистості, яку О.Ф. Копйов вдало назвав *діалогічною позицією психолога* (Копьев, 1990).

Мета статті – розглянути особливості формування діалогічної позиції у суб'єктів учбово-професійної діяльності – студентів ЗВО, майбутніх практичних психологів.

Завдання статті

1. Теоретичний аналіз проблеми діалогізму в співвідношенні з професійною діяльністю психолога.
2. Емпіричне дослідження рівнів розвитку діалогічної позиції у студентів-психологів.

Методи та методики дослідження

Важливість діалогічної стратегії психологічного впливу, необхідність її формування у майбутніх фахівців-психологів робить актуальним завдання експериментально-психологічного дослідження цього феномену. Однак, виявляється, що для розробки експериментальних планів (діагностичних і формуючих) явно недостатньо існуючих гіпотетичних конструктів. У теоретичних роботах усе ще відчувається інтуїтивність розуміння авторами ключових ідей М.М. Бахтіна (Бахтин, 1979), Л.С. Виготського та М. Бубера (Бубер, 1992). Що ж стосується поведінкового аспекту, то тут діалогом вважається і «гра» у відповіді-запитання, і дискусія, і переконання-умовляння, і... взагалі мало не будь-яка розмова. Ми не можемо тут ретельно аналізувати теоретичні конструкції класиків діалогічного підходу, але зобов'язані викласти ті основні положення, на ґрунті яких було побудоване наше експериментальне дослідження діалогічної позиції майбутніх практичних психологів. І М.М. Бахтін (Бахтин, 1979), і М. Бубер (Бу-

бер, 1992) підкреслюють, що діалог є певною загально-людською й обов'язковою реальністю життя особистості. «Світ для людини, – пише М. Бубер, – двоїстий відповідно до двоїстості її позиції. Позиція людини двоїста відповідно до двоїстості основних слів, які вона може промовляти... Тим самим «Я» людини також двоїсте» (Бубер, 1992: 294). І взагалі, «Я» людини як таке не існує, воно являє собою постійний *діалог* між двома способами відношення (способами існування): Я-ВОНО – спосіб відсторонений, прагматично-пізнавальний і Я-ТИ – спосіб суто людський, гуманістичний, душевно-духовний. Подальший цікавий і абсолютно неперевершений аналіз Бубера дає змогу виявити дуже багато особливостей цього внутрішнього діалогу. Головне ж полягає в тому, що таким самим є і власне зовнішнє життя особистості, сфера її існування та діяльності. Діалогічність рівноцінних, однаково необхідних і, водночас, принципово різних площин життя, за Бубером, є необхідною умовою повноцінного існування людини. Поглинання її однією зі сфер, власне відношенням (Я-ТИ), або пізнанням-прагматизмом (Я-ВОНО) – ось що робить людину деформованою і нещасною. Спеціально підкреслюється важливість співіснування і діалогу саме обох сфер, оскільки довге і вперте перебування у сфері взаємовідношення Я-ТИ є виснажливим і непосильним, так само, як переважання площини Я-ВОНО спрощує, нівелює і взагалі знецінює внутрішній світ особистості. Найдраматичніші й найглибші колізії відбуваються, згідно Бубера, у точках доторкання цих сфер, які отримали назву «зустріч» і являють собою власне те, що ми називаємо діалогом. Порушення діалогічності «зовнішнього» життя людини призводить до негараздів у її внутрішньому світі, та навпаки.

Саме з філософії М. Бубера випливає розуміння сутнісної проблеми і головного завдання психолога: треба допомогти людині у поновленні діалогічності, а отже – гармонійності життя особистості. Загальну відповідь на питання «як це зробити?» знаходимо у М.М. Бахтіна, в його концеп-

ції *діалогічної інтенції*. «Оволодіти внутрішньою людиною, – зазначає Бахтін, – побачити і зрозуміти її не можна, роблячи її об'єктом байдужого і нейтрального аналізу, не можна володіти нею і шляхом злиття з нею, співчуття їй. Ні, до неї можна підійти і її можна розкрити – точніше, допомогти їй самій розкритися – лише шляхом спілкування з нею діалогічно» (Бахтин, 1979: 293). Але людина (і це тут найсуттєвіше) повинна сама захотіти цього діалогу, тобто в неї має існувати особлива потреба, яка і є діалогічною інтенцією. Її реалізація і є дійсний розвиток людини, «яка є такою істотою, виникнення якої безперервно поновлюється, – вважає М.К. Мамардашвілі, – з кожним індивідуально і в кожному індивідумі» (Мамардашвили, 1990: 58).

Ми оминемо тут довгий і захоплюючий шлях перекладу поглядів цих визначних філософів на мову психології, зазначивши в дужках, що ця справа чекає своїх дослідників і повинна бути зроблена, оскільки, як нам здається, на виході має з'явитися психологічна теорія набагато цікавіша, глибша і різнобарвніша, ніж теорія К. Роджерса, який, віддамо йому належне, першим реалізував на практиці не положення згаданих філософів (схоже, він про них не дуже й знав), а геніальну інтуїцію особистості – гуманіста до самих своїх підвалин. Утім, коли М.М. Бахтін говорить, що не емпатія і прийняття розкриє людину, а винятково її власна особистісна діалогічна інтенція, стає зрозуміло, наскільки він глибший за К. Роджерса і всю гуманістичну психологію.

Діалогічна інтенція завжди і від початку є у кожної людини, що зрозуміло з філософії М. Бубера. Водночас ми повинні погодитися з О.Ф. Копйовим, що «для дуже багатьох клієнтів головною *проблемою* в ситуації психологічного консультування виявляється саме *відсутність* діалогічної інтенції» (Копьев, 1990: 21). Практична робота з ними визначає як основну задачу психолога викликання її у клієнта. Зрозуміло, що ні імперативність, ні маніпулювання тут зовсім ні до чого. Діалогічна інтенція пацієнта

відновиться (відродиться) лише у *відповідь* на «зустріч» зі світом іншої свідомості, опосередковану діалогічним спілкуванням. Лише така зустріч з іншою, цікавою і зацікавленою недирективною (К. Роджерс) інтенцією, є єдиною і сутнісною вимогою ефективної психотерапії. Що повинен уміти робити психолог для того, щоб це сталося і зустріч відбулася? Або, іншими словами, що включає в себе діалогічна позиція психолога? Нам здається, вона має три основні складові: по-перше, здатність і прагнення сприймати іншого як цінного і рівноцінного партнера для зустрічі, тобто – партнера по діалогу; по-друге, рефлексивне управління власною внутрішньою діалогічністю; по-третє, володіння технікою ведення діалогу і викликання діалогічної інтенції співрозмовника. Нас зараз цікавить перша складова, оскільки її наявність є необхідним підґрунтям професійного становлення практичного психолога. Сама по собі здатність, про яку йдеться, не є власне професійною якістю людини, проте вона є необхідною властивістю того, хто хоче займатися практичною психологією.

З іншого боку, безумовним є й те, що упродовж професійної підготовки вона розвивається і переходить в інший стан, перетворюючись на дійсно ключову характеристику фахівця-психолога. Але це не відбувається на порожньому місці. Неважко зрозуміти, що йдеться про діалогічну інтенцію самого психолога, або того, хто хоче ним стати. Її ми і досліджували в спеціальному діагностичному експерименті. Відмова від неекспериментальних технік пов'язана з тим, що вони не дають змоги надійно і достовірно виявити і дослідити цю структуру. Спостереження виключаються через тендітність і інтимність ситуації діалогу, яка в будь-якому разі порушується самою присутністю спостерігача. Крім того, за допомогою цього методу не можна встановити особливості процесу сприймання співрозмовника, та й узагалі виразно говорити про діалог, який насправді може бути прихованою маніпуляцією. «Розмовні» методи (бесіда, інтерв'ю) є неадекватними в зв'язку з тим, що вони пе-

редбачають численні комунікативні й статусні бар'єри, які або не дозволяють виникнути діалогу, або руйнують його. Ми передбачали, що лише методики проєктивного типу дадуть змогу досягти мети: встановити наявність і психологічні особливості діалогічної інтенції студента.

Сутність діагностичної процедури полягала у моделюванні спеціальних умов, які досліджуваний міг би розглянути як ситуацію діалогічного спілкування. Ця здатність виступила також першим психологічним параметром діалогічної інтенції. Ми виходили з того загального положення О.Ю. Артем'євої, що в умовах проєктивного (тобто, невизначеного і неструктурованого) експерименту сприймання досліджуваним об'єкта або ситуації залежить більше від особистісного ставлення до них індивіда, а не від них самих по собі (Артем'єва, 1980). Тому створювались ситуації та пред'являлись об'єкти, які лише потенційно можна було сприймати як діалогічні. Фіксувалися усні й письмові висловлювання досліджуваних, подальший контент-аналіз яких мав виявити психологічні показники діалогічної інтенції.

Основну групу досліджуваних склали студенти II курсу спеціальності «Соціальна педагогіка і практична психологія» (48 осіб). Результати, отримані в цій групі, порівнювались з результатами дослідження в трьох інших групах: студенти-педагоги непсихологічних спеціальностей; студенти, які вивчають практичну психологію як додаткову спеціальність; студенти медичного училища, які не мали стосунку до психології (навіть ще не вивчали її як навчальну дисципліну). Було проведено три проєктивні діагностичні процедури, однакові для всіх груп. Зупинимось далі на їхньому описі й аналізі результатів.

Група студентів отримувала завдання описати зображення людини на портреті як уявного можливого партнера по спілкуванню, поставити кілька запитань цьому «партнерові». Потім вони мали описати себе «ніби очима цієї людини». (Експонувався «Автопортрет» В. Ван Гога, 1888 р.).

Обрана картина, на наш погляд, стимулює діалогічну інтенцію, оскільки сам персонаж і художня техніка є дуже виразними, незвичними і такими, що пробуджують уяву. Каталізатором діалогічної інтенції мало бути і завдання, пов'язане з запитаннями до зображеної людини. Разом із тим, завдання «описати людину» є, на наш погляд, достатньо невизначеним і неструктурованим, щоб віднести його до проєктивних методик. Завдання виконувалось письмово.

У процесі контент-аналізу в пілотних дослідженнях, які обов'язково доповнювалися процедурами співбесіди й експертними оцінками, було встановлено, що про наявність діалогічної інтенції говорять висловлювання досліджуваних, що виходять за суто зовнішні характеристики, включають в себе роздуми про особистісні властивості персонажа, особливості його життєвого шляху. Крім того, важливим показником є запитання: їхня кількість, зміст, широта. Результати нашого дослідження засвідчують, що діалогічна інтенція – рідкісне явище у студентів (будемо тут аналізувати основну групу, тобто майбутніх практичних психологів, і лише порівнювати її результати з іншими). Ми можемо говорити про три рівні розвитку діалогічної інтенції у наших досліджуваних.

Перший рівень – найменш розвинений і найчисленніший (63% досліджуваних). Характерна велика психологічна дистанція, відсутність дійсного інтересу до уявного співрозмовника, або й острах контакту (в усякому разі – явне його небажання). Увага звертається винятково на зовнішні риси й особливості одягу. Ніяких гіпотез і уявлень в напрямі внутрішнього світу особистості не висувається. Стиль опису суто протокольний, фрази короткі, окремі. Кількість слів невелика, що говорить про неувагу до нюансів і окремих рис. Перед досліджуваним не те що «незавершена і нескінченна душа людини», а взагалі – лише схема, хоча, наголошуємо ще раз, твір Ван Гога визнано дуже яскравим, емоційним і дійсно живим. У цьому плані

він справедливо розглядається як культурно-історичний естетичний еталон. Досліджувані цього рівня відрізняються й тим, що вони майже не ставлять запитань уявному співрозмовникові, а якщо й ставлять, то ці запитання теж «зовнішні»: уточнення віку, професії, соціального статусу тощо. Цікаво й те, що другу частину завдання (опис себе «ніби» очима персонажа) вони виконують так само, як і першу, намагаючись описати власну зовнішність, ніби дивляться в дзеркало.

Другий рівень (22,7% досліджуваних) характеризується тим, що, поряд із відстороненістю, орієнтацією на зовнішність і власною закритістю, студенти намагаються формулювати деякі гіпотези відносно життя і властивостей зображеної людини. Змінюється стиль опису: з'являються порівняння, синоніми. Запитань досить багато, вони різні та широкі. Аналогічні й самоописи, хоча це не саме самоописи, тобто студент не може прийняти власне емпатичного завдання.

Третій, високий рівень розвитку діалогічної інтенції (3,7%), характеризується тим, що тексти описів більше нагадують листи до співрозмовника і є, фактично, діалогічними за сутністю. Може скластися враження, що ці досліджувані менш спостережливі, оскільки майже зовсім не звертають увагу на зовнішні риси людини. Однак уважне ознайомлення зі звітами дає підстави висловити інше припущення: вони не менш спостережливі, але їхня спостережливість інша. Не спостережливість розвідника чи детектива, а спостережливість психолога. Адже вони просто використовують зовнішні ознаки, не затримуючи на них увагу, йдуть далі – у внутрішній світ людини. Звертає на себе увагу складність, нюансованість і метафоричність текстів. Ми маємо дійсно запрошення до розмови.

Загалом, якщо порівнювати результати цієї групи з іншими групами, слід зазначити, що вони нічим не відрізняються від студентів неpsychологічної спеціальності

університету. Але дві інші групи (студенти, що вивчають практичну психологію як додаткову, і студенти медичного училища) показали результати, які досить суттєво відрізняються, хоча і по-різному. В студентів-медиків набагато менше результатів першого рівня і, навпаки, більше другого. Третій рівень (5%) залишається майже без змін. У студентів додаткової спеціальності дуже мало представлених I і II рівні й розвинений саме третій (87%). Ця різниця, на наш погляд, досить показова і наводить на певні роздуми, про які трохи згодом.

Інші дослідження дали аналогічні результати. Ми не можемо тут описувати їх докладно (цьому буде присвячена окрема робота), але зазначимо, що вони теж були порівняльними, хоча задіяні в них інші студентські групи. В одному з них студенти повинні були зробити творчий переказ мікроновели М. Коцюбинського «Самотній». Цей твір, усього на півсторінки, є неструктурованим текстом, що являє собою зріз переживань самотньої людини. Тому він розглядається як стимульний матеріал проєктивного типу. Про наявність діалогічної інтенції у досліджуваних свідчить їхнє прагнення структурувати текст таким чином, щоб у ньому «з'явився» співрозмовник, якому співчують і хочуть допомогти. Знову, як і в першому дослідженні, абсолютна більшість студентів не виявила діалогічної інтенції, довизначивши завдання як дійсно простий переказ тексту. Друга частина досліджуваних «повернула» емоційні переживання твору на себе і представила емоційні самоописи власних проблем. Лише незначна частина досліджуваних (5%) сприйняла текст як співрозмовника і спробувала у своїх відповідях вступити в уявний діалог із ним. Кореляційний аналіз результатів цих досліджень за групами (а також третього дослідження, яке являло собою модифікацію психотерапевтичного прийому інтерпретації історій-колізій) засвідчив, що співвідношення рівнів розвитку діалогічної інтенції є постійним і надійним.

Результати та дискусії

Загалом, результати проведених досліджень свідчать про дуже низький рівень розвитку діалогічної інтенції у студентів – майбутніх практичних психологів (підкреслимо, що цей висновок ми робимо не лише на підставі даних описаних досліджень, а й використання інших діагностичних процедур). Проте цікавим є те, що цей показник набагато більше виражений у студентів медичної спеціальності та тих студентів університету, що досягають практичну психологію як додаткову спеціальність. Можна ризикнути висловити гіпотезу, що діалогічна інтенція хоч і є рисою особистості, але ж такою, що формується в ранньому онтогенезі й залишається незмінною. Швидше всього, ця психологічна структура є досить гнучкою і розвивається упродовж усього процесу життєдіяльності людини і, водночас, дуже залежить від соціальних умов цієї життєдіяльності. Ми проводили дослідження в період активного професійного становлення особистості. Крім власне індивідуальних показників, у цей час надто велику роль у становленні людини відіграють екологічні чинники: дійсні цінності та норми освітнього простору, способи навчання, поведінка й установки наставників, навіть, ритуали і звичні форми структурування часу.

Результати дослідження свідчать, що екологічні умови педагогічного навчального закладу не сприяють розвитку діалогічної інтенції студентів, про що ми, відверто кажучи, здогадувалися і раніше. Справа тут у двох речах. По-перше, педагогічний вплив, як би він не був замаскований, є процедурою винятково імперативною та маніпулятивною. За красивими словами і новими побудовами письмових наукових і білянаукових висловлювань ми маємо на просторі СНД лише кілька постатей учителів-новаторів, починаючи з В.О. Сухомлинського, які реалізовували власне діалогічну модель педагогічного впливу (до речі, ні А.С. Макаренка, ні В.Ф. Шаталова не можна відносити до цих постатей, навпаки, їхній досвід є своєрідним еталоном імперативно-ма-

ніпулятивної педагогіки в її, так би мовити, рафінованому вигляді). Уся екологія педагогічної освіти пронизана імперативністю-маніпулятивністю. Вона зумовлює формування абсолютно чітких і, на жаль, в'язких і ригідних поглядів, цінностей і способів дій. Таких, що дуже далекі від діалогічності в усіх своїх проявах. Натомість, осередок медичної освіти зовсім інший у цьому плані, його традиційність, консервативність і певна закритість у цьому випадку відіграє вельми позитивну роль: вона формує відкрито оголену, суто діалогічну позицію майбутнього спеціаліста відносно пацієнта. Щоправда, ця позиція дещо обмежена, так би мовити, соматикою, але вона є і активно виховується. Цікавими є показники студентів, які досягають практичну психологію як додаткову спеціальність. Вони тільки підтверджують те, що, як кажуть викладачі, видно неозброєним оком. До цих груп приходять студенти, які навчаються на 3-му курсі, а також ті, хто вже має вищу освіту, причому, не лише педагогічну. Ми ризикнемо припустити, що саме розвинена діалогічна інтенція приводить їх до нас. Їх не задовольняє в цьому плані педагогічна освіта, хоча, можливо, вони не можуть сформулювати цю думку, адже мова йде про дуже інтимну, часто неусвідомлювану, особистісну позицію. Ці студенти весь час перебувають у досить напруженому особистісному стані, оскільки дві позиції якось суміщаються і конкурують. Загалом, це позитивне явище, адже воно, за умови уважного ставлення викладача-психолога, сприятиме активному становленню особистості фахівця.

Висновки

Результати наших досліджень підтверджують висловлені теоретичні положення про діалогічну позицію і діалогічну інтенцію. Запропоновано психодіагностичну процедуру для виявлення рівнів прояву діалогічної позиції. Виявлено три рівні розвитку діалогізму в студентів – майбутніх психологів: низький, середній і високий. Наступні завдання пов'язані з ретельнішим психологічним аналізом

цих структур, вивченням можливостей їх спрямованого формування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням «уявної» ситуації (Л.С. Виготський) як передумови зародження діалогічного спілкування та розвитку вищих психічних функцій людини.

Література

- Артемьева Е.Ю. Психология субъективной семантики. Москва : МГУ, 1980. 126 с.
- Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы. Киев : Изд-во «Основа», 2006. 408 с.
- Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва : Наука, 1979. 320 с.
- Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 464 с.
- Бубер М. Я и Ты. *Квинтэссенция. Философский альманах 1991 года*. Москва : Политиздат, 1992. С. 294–370.
- Выготский Л.С. *Полное собрание сочинений. Т. 1*. Москва, 2015. 747 с.
- Копьев А.Ф. Психологическое консультирование: опыт диалогической интерпретации. *Вопросы психологии*. 1990. № 3. С. 17–25.
- Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
- Панок В.Г., Чепелева Н.В. Професійний відбір. *Основи практичної психології*. Київ : Либідь, 1999. С. 228–236.
- Штепа О.С. Головні ідеї інтенціональної концепції особистісного самоздійснення. *Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої*. Вип. 41. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. С. 442–461.
- Armenta, V.E., Knight, G.P., Carlo, G., & Jacobson R.P. (2010). The relation between ethnic group attachment and prosocial tendencies: The mediating role of cultural values. *European Journal of Social Psychology, 41*, 107–115.
- Dafermos, M. (2018). *Rethinking Cultural-Historical Theory: A Dialectical Perspective to Vygotsky*. Singapore : Springer Nature Singapore Pte Ltd.
- Pakaslahti, L., Karjalainen, A., & Keltikangas-Järvinen, L. (2002). Relationships between adolescent prosocial problem-solving strategies, prosocial behavior, and social acceptance. *International Journal of Behavioral Development, 26* (2), 137–144.

Tsang, J.-A. (2006). Gratitude and prosocial behavior: An experimental test of gratitude. *Cognition and Emotion*, 20 (1), 138–148.

References

- Artemjeva, E.Ju. (1980). *Psihologija subjektivnoj semantiki [The psychology of subjective semantics]*. Moscow : MSU [in Russian].
- Ball, G.A. (2006). *Psihologija v racionumanisticheskoj perspective: Izbrannyje raboty [Psychology in Rationhumanistic Perspective: Selected Works]*. Kiev : Osnova [in Russian].
- Bakhtin, M.M. (1979). *Problemy pojetiki Dostoevskogo [The problems of Dostoevsky's poetics]*. Moscow : Nauka [in Russian].
- Bozhovich, L.I. (1968). *Lichnost i ejo formirovanie v detskom vozraste [Personality and its development in childhood]*. Moscow : Prosveshchenie [in Russian].
- Buber, M. (1992). Ja i Ty [Me and You]. *Kvintjessencija. Filosofskij almanah 1991 goda – Quintessence. The philosophical almanac of 1991*, 294–370. Moscow : Politizdat [in Russian].
- Vygotskiy, L.S. (2015). *Polnoe sobranie sochinenij. T. 1 [Complete collected works. Vol. 1]*. Moscow [in Russian].
- Kopjev, A.F. (1990). Psihologicheskoe konsultirovanie: opyt dialogicheskoy interpretacii [Psychological counseling: the experience of the dialogical interpretation]. *Voprosy psichologii – Questions of Psychology*, 3, 17–25 [in Russian].
- Mamardashvili, M.K. (1990). *Kak ja ponimaju filosofiju [How I understand philosophy]*. Moscow : Progress [in Russian].
- Panok, V.G., & Chepelieva, N.V. (1999). Profesiinyi vidbir [Professional selection]. *Osnovy praktichnoi psikhologii. – The fundamentals of applied psychology*, 228–236. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
- Shtepa, O.S. (2018). Golovni idei intentsionalnoi kontsepcii osobystinogo samozdiisnennia [The Main Ideas of the Intentional Concept of Personality-Based Self-Realization]. *Problemy suchasnoi psikhologii : Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psikhologii imeni G.S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Problems of modern psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyyi National Ivan Ohienko University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine*, 442–461. Kamianets-Podilsky : Aksioma [in Ukrainian].
- Armenta, B.E., Knight, G.P., Carlo, G., & Jacobson R.P. (2010). The relation between ethnic group attachment and prosocial tendencies: The mediating role of cultural values. *European Journal of Social Psychology*, 41, 107–115.
- Dafermos, M. (2018). *Rethinking Cultural-Historical Theory: A Dialectical Perspective to Vygotsky*. Singapore : Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Pakaslahti, L., Karjalainen, A., & Keltikangas-Järvinen, L. (2002). Relationships between adolescent prosocial problem-solving strategies, prosocial behavior, and social acceptance. *International Journal of Behavioral Development*, 26 (2), 137–144.

Tsang, J.-A. (2006). Gratitude and prosocial behavior: An experimental test of gratitude. *Cognition and Emotion*, 20 (1), 138–148.

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано феномен діалогізму та діалогічної позиції психолога. Досліджено діалогічну позицію як особливу позицію, зміст якої визначається прагненням людини взаємодіяти із суб'єктом, висловити йому свої переживання і почути у відповідь особистісну інформацію. Доведено, що діалогічна інтенція пацієнта відновиться (відродиться) лише у відповідь на «зустріч» зі світом іншої свідомості, опосередковану діалогічним спілкуванням. Розглянуті особливості формування діалогічної позиції у суб'єктів учбово-професійної діяльності – студентів закладів вищої освіти, майбутніх практичних психологів. Запропоновано психодіагностичну процедуру для виявлення рівнів прояву діалогічної позиції. Змодельовано діагностичну процедуру, сутність якої полягає у моделюванні спеціальних умов, які досліджуваний міг би розглянути як ситуацію діалогічного спілкування. Було проведено три проєктивні діагностичні процедури, однакові для всіх груп: група студентів отримала завдання описати зображення людини на портреті як уявного можливого партнера по спілкуванню, поставити кілька запитань цьому «партнерові», потім вони мали описати себе «ніби очима цієї людини». Виявлено три рівні розвитку діалогізму в студентів – майбутніх психологів: низький, середній і високий, вивчено їх специфічні ознаки. Загалом, результати проведених досліджень свідчать про дуже низький рівень розвитку діалогічної інтенції у студентів – майбутніх практичних психологів (підкреслимо, що цей висновок ми робимо не лише на підставі даних описаних досліджень, а й використання інших діагностичних процедур). Можна ризикнути висловити гіпотезу, що діалогічна інтенція хоч і є рисою особистості, але ж такою, що формується в ранньому онтогенезі й залишається незмінною. Було встановлено, що про наявність діалогічної інтенції свідчать висловлювання досліджуваних, що виходять за суто зовнішні характеристики, включають у себе роздуми про особистісні властивості персонажа, особливості його життєвого шляху. Узагальнено результати проведених досліджень, що свідчать про дуже низький рівень розвитку діалогічної інтенції у студентів – майбутніх практичних психологів.

Ключові слова: діалогізм, діалогічна позиція, психолог, проєктивна методика, суб'єкт.

Папуча Николай. Диалогическая позиция студентов-психологов**АННОТАЦИЯ**

Проанализирован феномен диалогизма и диалогической позиции психолога. Исследована диалогическая позиция как особенная позиция, содержание которой определяется стремлением человека взаимодействовать с субъектом, выразить ему свои переживания и услышать в ответ личностную информацию. Доказано, что диалогическая интенция пациента возобновится (возродится) лишь в ответ на «встречу» с миром другого сознания, опосредствованную диалогическим общением. Рассмотрены особенности формирования диалогической позиции у субъектов учебно-профессиональной деятельности – студентов ВУЗа, будущих практических психологов. Предложена психодиагностическая процедура для выявления уровней проявления диалогической позиции. Были проведены три проективные диагностические процедуры, одинаковые для всех групп: группа студентов получила задание описать изображение человека на портрете как воображаемого возможного партнера по общению, поставить несколько вопросов этому «партнеру», потом они должны были описать себя «как будто глазами этого человека». Выявлены три уровня развития диалогизма у студентов – будущих психологов: низкий, средний и высокий, изучены их специфические признаки. В целом, результаты проведенных исследований свидетельствуют об очень низком уровне развития диалогической интенции у студентов – будущих практических психологов. В то же время интересным является то, что этот показатель намного больше выражен у студентов медицинской специальности и тех студентов университета, которые изучают практическую психологию как дополнительную специальность. Выражена гипотеза о том, что диалогическая интенция хотя и является качеством личности, но таким, которое формируется в раннем онтогенезе и остается неизменной. Было установлено, что о наличии диалогической интенции говорят высказывания исследуемых, выходящие за сугубо внешние характеристики, включающие в себя размышления о личностных свойствах персонажа, особенности его жизненного пути. Обобщенные результаты проведенных исследований свидетельствуют об очень низком уровне развития диалогической интенции у студентов – будущих практических психологов.

Ключевые слова: диалогизм, диалогическая позиция, психолог, проективная методика, субъект.